

ΠΑΙΔΕΙΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΗΔΟΝΗ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

«...οί δὲ ὀρθῶς πεπαιδευμένοι σχεδὸν ἀγαθοὶ γίνονται, καὶ δεῖ δὴ τὴν παιδείαν μηδαμοῦ ἀτιμάζειν, ὥς πρῶτον τῶν καλλίστων τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσιν παραγιγνόμενον».

Νόμοι, 644b1-2.

(α) Ἡ σπουδαιότητα τῆς Παιδείας

Ἡ ὅλη σύλληψη καὶ δομὴ τῆς Μαγνησίας, τῆς πολιτείας τῶν Νόμων, βασίζεται στὴ σπουδαιότητα καὶ τὴν ἰσχυρὴ παρουσία ἑνὸς θεσμοῦ, στὸν ὁποῖο ἀπὸ τοὺς διαλόγους ἤδη τῆς πρώτης περιόδου ἕως καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖο, ὁ Πλάτων ἀφιέρωσε μείζον μέρος τοῦ ἔργου του: Τὴν Παιδεία. Στοὺς Νόμους, ὁ Πλάτων μὲ τρόπο διεξοδικὸ ἀναλύει τὴ σημασία τῆς παιδείας (καὶ τὸν τρόπο ὁργάνωσης καὶ ἐφαρμογῆς της) προκειμένου γιὰ τὴν ὑποστήριξη καὶ ἰσχυροποίηση τῆς δομῆς καὶ λειτουργίας τῆς πολιτείας του. Ὡστόσο, ἐδῶ ἡ ἐκπαίδευση διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη πού συναντοῦμε στὴν Πολιτεία. Στοὺς Νόμους, ὁ Πλάτων θέτει πρὸς συζήτησιν ὁρισμένες πραγματικὰ νεωτεριστικὲς ἀπόψεις πού ἀφοροῦν τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεωρητικῶν του σχεδίων καὶ προβάλλει ἓνα σημαντικὸ ζήτημα σχετιζόμενο πρὸς τὸν ἴδιο τὸν σκοπὸ τῆς Παιδείας: τὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία. Ἡ διατήρηση τῆς πόλης ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς τήρησης τῶν νόμων πράγμα πού ἐξασφαλίζει τὴν εὐδαιμονία τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ μόνος οὐσιαστικὰ τρόπος, πού ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς τέτοιας κατάστασης, εἶναι ἡ Παιδεία. Αὐτὸς εἶναι, ἐν μέρει, καὶ ὁ λόγος πού ὁ Πλάτων στοὺς Νόμους ἐνδιαφέρεται τόσο γιὰ τὸν δημόσιο χαρακτήρα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ του συστήματος ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπό του¹.

1. John J. CLEARY, *Paideia in Plato's Laws*, στὸν τόμο *Plato's Laws: From Theory into Practice*, Proceedings of the VI Symposium Platonicum, ed. By S. Scolnicov & L. Brisson, Sankt Augustin, Academia Verlag, 2003, σ. 165· Yvon BRËS, *La psychologie de Platon*, Paris, P.U.F., 1973², σσ. 327-328· Charles HUMMEL, *Plato, Prospects: The quarterly review of education*, Paris, Unesco: I.B.E., vol. 24, no 1/2, 1994, σσ. 335-336· Christopher BOBONICH, *Plato's Utopia Recast. His Later Ethics and Politics*, Oxford, Clarendon Press, 2002, σσ. 92-93, 107-108.

Ἡ Ἐκπαίδευση στοὺς *Νόμους* καθίσταται ἓνα «ἐργαλεῖο» πολλαπλῶν χρήσεων. Κάνει γνωστὲς στοὺς πολίτες τὶς «θεῖες ἀπαιτήσεις»² καὶ τοὺς ἐξασφαλίζει τὴν εὐημερία στὴν καθημερινή τους ζωή³. Ἀποτελεῖ τὸν ὁδηγό τους πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ τοὺς διδάσκει πῶς νὰ ἐπιλέγουν ἀντὶ γιὰ τὸν πόνο⁴, τὴν ἀληθινὴ εὐχαρίστηση βοηθώντας τους νὰ τὴν ἀνακαλύψουν καὶ νὰ τὴν κατακτήσουν ὥστε νὰ ζήσουν εὐτυχισμένους, δηλαδή, ἐνάρετους βίους.

Σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα ποτὲ δὲν εἶναι πολὺ νωρὶς γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ κάποιος μὲ τὴν ἐκπαίδευση. Ἀντιθέτως, ἡ φροντίδα θὰ πρέπει νὰ ξεκινᾷ ἀκόμα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ⁵. Μπορεῖ νὰ πιστεύουμε ὅτι ὄντες μαριονέτες στὰ χέρια τῶν θεῶν μπορούμε νὰ πράττουμε ὅ,τι μας ἀρέσει χωρὶς νὰ παίρνουμε τὰ πράγματα σοβαρὰ ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως τὸ «τέλος» μας θὰ πληρωθεῖ καὶ θὰ ἐπιτευχθεῖ μέσω τῆς παρέμβασης τῶν θεῶν ἢ ἀλλιῶς, τῆς μοίρας· ὁμως ἀκόμη κι ἔτσι θὰ πρέπει νὰ ἐνεργοῦμε μὲ σωφροσύνη (ὑπάρχει ἄλλωστε κατὰ τὸν Πλάτωνα θεῖα δίκη καὶ μεταθανάτιος ζωὴ καὶ στοὺς *Νόμους*) καὶ νὰ θεωροῦμε τὴν ἐκπαίδευση ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ζητήματα στὴ ζωὴ μας⁶.

Ἀλλωστε, τὸ Νυκτερινὸ Συμβούλιο, μέσω μιᾶς μορφῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης, καθίσταται ἱκανὸ νὰ συλλάβει τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς μιᾶς κοινωνίας, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρετῆς ταυτόχρονα καὶ παράλληλα πρὸς τὴ θεμελίωση τῆς ἡδονῆς. Ἡ παιδεία προσφέρει στὰ Μέλη του τὴ δυνατότητα νὰ διακρίνουν τὸ ἓνα στὰ πολλά, νὰ ἀντιλαμβάνονται, δηλαδή, τὴν ἐνότητα τῶν ἀρετῶν⁷ καὶ τοὺς ὁδηγεῖ πλησιέστερα πρὸς τὴ σοφία. Ἐπιπλέον, ἡ παιδεία προσφέρει ἐσωτερικὴ ἁρμονία στοὺς ἀνθρώπους καὶ ὁμόνοια καὶ ἐνότητα στὴν ψυχὴ τους. Τοὺς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ διακρίνουν τὸ ὀρθὸ καὶ τὴν ἀλήθεια καὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ μέσον ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ φροντίδα τῆς ψυχῆς προηγεῖται τῆς φροντίδας τοῦ σώματος ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς τρόπος γιὰ νὰ υἱοθετήσουν καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὶς αὐθεντικὲς ἀρετές.

Ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* ἀναγνωρίζει τόσο σημαντικὸ ρόλο στὴν παιδεία ὥστε ἔχει ὑποστηριχθεῖ πῶς «οἱ *Νόμοι* εἶναι ἓνα κείμενο γραμμένο κυρίως σὲ ἀφηγηματικὴ (καὶ ἐλάχιστα διαλογικὴ) μορφή τὸ ὁποῖο

2. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 818b3-8

3. *Αὐτόθι*, 756e4-5.

4. *Αὐτόθι*, 726b-734e.

5. *Αὐτόθι*, 789d.

6. *Αὐτόθι*, 803d5-7

7. *Αὐτόθι*, 965c-e.

παραδίδεται ως υπόδειγμα παιδείας για τους άπλους πολίτες της Μαγνησίας αλλά ιδιαιτέρως για τον Υπεύθυνο της Εκπαίδευσης, που είναι επιφορτισμένος με την επίβλεψη της εκπαίδευσης των παιδιών...»⁸. Και παρ' όλο που, σε μια πρώτη, βιαστική ματιά φαίνεται ότι ίσως οί *Νόμοι*, τρόπον τινά περιορίζονται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα των πολιτών σε αντίθεση προς την *Πολιτεία* όπου δίδεται έμφαση στο πρόγραμμα των φρουρών, ή διαφορά αυτή φαίνεται να χάνει έδαφος σε μία δεύτερη, πιο προσεκτική ματιά. Η σπουδαιότητα που αποδίδεται στον σκοπό, τον ρόλο και τη λειτουργία της εκπαίδευσης στον πρώτο διάλογο σημαντικά ελαττώνει ή και εξαλείφει τη διαφορά⁹. Άλλωστε, πριν προχωρήσουμε στη λεπτομερειακή εξέταση άλλων τομέων της παιδείας, είναι σημαντικό να αναφέρουμε στο σημείο αυτό μια παρατήρηση, ουσιώδη και ως προς τη διαφορά αυτή αλλά και γενικότερα ως προς τη σημασία της εκπαίδευσης στους *Νόμους*: Αντιθέτως προς την *Πολιτεία*, ή εκπαίδευση έδω είναι έξ ίσου σημαντική για όλους τους πολίτες (παρ' όλο που μπορεί να διαφέρει σε κάποιες ποιοτικές λεπτομέρειες) έπειδή οί πολίτες των *Νόμων* είναι ίσοι μεταξύ τους. Έχουν όλοι στην ψυχή τους το θείο στοιχείο του λογισμού και ως εκ τούτου είναι δυνάμει φορείς του θείου νόμου μέσω μιας πρόσληψης της κατάλληλης παιδείας. Η ψυχή είναι ικανή να προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα αποφυγής του κακού, αναγνώρισης του καλού και απόφασης να το ακολουθήσει στο υπόλοιπό της ζωής του¹⁰. Ο σοφός άνθρωπος πρέπει να δείχνει επιείκεια στις αδυναμίες και στα λάθη των άλλων διότι όπως είναι γνωστό «πᾶς ὁ ἄδικος οὐχ ἑκὼν ἄδικος»¹¹ αλλά καθίσταται τέτοιος από την έλλειψη της σωστής παιδείας και της απαραίτητης, για την κρίση αυτή, γνώσης.

(β) Οί *Νόμοι* και οί νόμοι για την Εκπαίδευση

Στο VII Βιβλίο της οργάνωσης της Δεύτερης Καλύτερης Πολιτείας του, ο Πλάτων μάς εκθέτει με κάθε δυνατή λεπτομέρεια το πρόγραμμα της εκπαίδευσης¹². Το μέγεθος και μόνο της διεξοδικής αυτής ανάλυσής του, καταδεικνύει τη σπουδαιότητα του εκπαιδευτικού παράγοντα για την πλατωνική πολιτεία και τις διάφορες εκφάνσεις της, οί όποιες θα

8. Βλ. J. CLEARY, *ένθ. άν.*, σ. 166.

9. *Αυτόθι*, σ. 173

10. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 728c10-728d3.

11. *Αυτόθι*, 731b3-c6.

12. *Αυτόθι*, 788a-822d.

πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπ' όψιν πριν καταλήξει κανείς στη διατύπωση ενός προγράμματος εκπαίδευσης λειτουργικού και κατάλληλου για τους πολίτες το οποίο θα είναι παράλληλα και ανθρώπινο και δυνατό να επιτευχθεί αλλά και ασφαλώς, πρωτίστως, αποτελεσματικό.

Η ανάλυση ξεκινά με μία σημαντική παρατήρηση¹³: Οί παρατηρήσεις και τα στοιχεία του εκπαιδευτικού προγράμματος είναι προτιμότερο να διατυπωθούν υπό μορφήν προτάσεων μάλλον παρά ως αυστηροί, συγκεκριμένοι και ακλόνητοι νόμοι του κράτους καθώς στην οικογενειακή αλλά και την προσωπική ζωή των ανθρώπων υπάρχει ένα πλήθος λεπτομερειών (έπιθυμίες, ήδονες και λύπες) τις οποίες κανείς άλλος από το ίδιο το εμπλεκόμενο πρόσωπο δεν δύναται να γνωρίζει. Οί λεπτομέρειες αυτές, έχουν τη δύναμη να προκαλέσουν μεγάλη διαφοροποίηση στους ανθρώπους και να οδηγήσουν έτσι πιθανώς, σε ανυπακοή των πολιτών στην περίπτωση που οί συγκεκριμένοι νόμοι δεν ανταποκρίνονται στις προσωπικές ανάγκες και έπιθυμίες τους και δεν επιλύουν επαρκώς τα ιδιαίτερα προβλήματά τους. Μία άλλη παράμετρος που θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπ' όψιν διατυπώνεται στο Βιβλίο VI όπου με ξεκάθαρο τρόπο αναφέρεται¹⁴ ότι ο τίτλος του Έπιμελητοῦ της Παιδείας είναι μακράν το σπουδαιότερο των αξιωμάτων της πολιτείας. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι τα παιδιά στους Νόμους ανήκουν πρωτίστως στην πολιτεία και δευτερευόντως στους γονείς τους (804d), μπορούμε να κατανοήσουμε τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης και τη σπουδαιότητά της για την πόλη. Άλλωστε, ο πολύ προσεκτικά επιλεγμένος Έπιμελητής, δείχνει αναμφιβόλως ότι αντιθέτως προς ό,τι συνέβαινε έως τότε, ο Πλάτων πίστευε βαθιά στον δημόσιο χαρακτήρα της εκπαίδευσης με την τελευταία να κατέχει ρόλο δημόσιας πολιτικής δραστηριότητας περισσότερο παρά ενός ζητήματος που επαφίεται στα χέρια της οικογένειας και των γονέων. Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των συγκεκριμένων και ειδικών νόμων που αφορούν την εκπαίδευση πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι ο Πλάτων

13. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 788a4-788b5.

14. *Αυτόθι*, 765e1-3. Στην ίδια παράγραφο καθώς και σε εκείνη που ακολουθεί (765e3-766b2) εξηγείται και αναλύεται η σπουδαιότητα του ρόλου του Έπιμελητοῦ της Παιδείας (*παιδείας επιμελητής*) ο οποίος είναι άμέσως συσχετιζόμενος προς τη φύση του ανθρώπου και ιδιαίτερος προς την παιδική και προς τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να γίνει το πιο θεϊκό πλάσμα του σύμπαντος. Βλ. επίσης, J. LAURENT, *L'éducation et l'enfance dans les Lois, Revue Philosophique*, 125ème année, Paris, P.U.F., 2000, σσ. 46-47· A.E. TAYLOR, *Plato. The Man and his Work*, University Paperback, 1960¹, σσ. 475-479· E. VOEGELIN, *Plato*, Columbia and London, Univ. of Missouri Press, 2000, σσ. 259-263.

πραγματοποιεῖ ἓναν ἀκόμη νεωτερισμό, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐποχὴ του: Ἀγόρια καὶ κορίτσια θὰ λαμβάνουν τὴν ἴδια ἐκπαίδευση ἐφ' ὅσον ἀργότερα οἱ ἴδιοι νόμοι θὰ ἰσχύουν γιὰ καὶ θὰ ἐφαρμόζονται καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ φύλα.

Ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν τριῶν μπορούμε νὰ ξεκινήσουμε νὰ διδάσκουμε στὸ παιδί τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ὑπακοή. Στὴν ἴδια αὐτὴ ἡλικία ξεκινᾶνε καὶ τὰ παιχνίδια καὶ εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῶν παιδιῶν νὰ τὰ ἀφήνουμε νὰ ἀνακαλύπτουν μόνα τους τὰ παιχνίδια ποὺ τοὺς ταιριάζουν μέχρι τὴν ἡλικία τῶν ἑξι. Κατόπιν θὰ πρέπει νὰ πηγαίνουν καθημερινὰ στοὺς ναοὺς καὶ νὰ παίζουν ὑπὸ τὴν παρακολούθηση καὶ τὴν καθοδήγηση γυναικῶν εἰδικὰ ἐπιλεγμένων γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Εἶναι σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἡλικία ποὺ θὰ ξεκινήσουν καὶ τὰ μαθήματα χωρισμένα σὲ δυὸ βασικὲς κατηγορίες: ἐκεῖνα ποὺ ἐξασκοῦν τὸ σῶμα καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἐξασκοῦν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ¹⁵. Τὰ μὲν πρῶτα στὴν κατηγορία ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «γυμναστική» τὰ δὲ δεύτερα στὴν κατηγορία ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «μουσική».

Ὅλα τὰ μαθήματα θὰ πραγματοποιοῦνται σὲ κτίρια εἰδικὰ κατασκευασμένα γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, κατάλληλα ἐφοδιασμένα μὲ ὅ,τι χρειάζεται καὶ πλαισιωμένα ἀπὸ ἄλλα μικρότερα κτίρια βοηθητικοῦ χαρακτήρα καὶ ἐκτάσεις γιὰ παιχνίδια καὶ ἀγῶνες. Οἱ δάσκαλοι θὰ πρέπει νὰ πληρώνονται γιὰ τὴ δουλειά τους καὶ ἡ παρακολούθηση θὰ εἶναι τακτικὴ καὶ ἀνελλιπής. Αὐτὴ ἡ συστηματοποιημένη καὶ καλὰ ὀργανωμένη ιδέα στὴν πραγματικότητα εἶναι ἐκείνη ἐνὸς «δημοτικοῦ σχολείου» καὶ φυσικὰ ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ἐποχὴ της, μιὰ ἄκρως πρωτοποριακὴ ιδέα τοῦ Πλάτωνα¹⁶.

Μὲ τὰ ἀκόλουθα τρία μαθήματα (χορὸ, τραγούδι καὶ ποίηση) θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀργότερα στὴν παράγραφο ποὺ ἀναφέρεται στὴ σχέση μεταξὺ ἡδονῆς καὶ ἐκπαίδευσης. Μαζὶ μὲ τὰ μαθήματα αὐτὰ ὥστόσο, ἡ γυμναστικὴ περιλαμβάνει καὶ ἄλλες δραστηριότητες σὲ μία ποικιλία ἀπὸ ἀθλοπαιδιὲς ὅπως ἡ ἵππασία, τὸ κυνήγι καὶ ἡ ἐκπαίδευση στὴ χρῆση τῶν ὅπλων (σφεντόνα- τόξο- ἀκόντιο) καὶ γιὰ τὰ κορίτσια καὶ γιὰ τὰ ἀγόρια (παρ' ὅλο ποὺ φυσικὰ ἐδῶ δίνεται μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἀγοριῶν). Ἐπιπλέον, στὰ μαθήματα τῆς γυμναστικῆς περιλαμβάνεται καὶ ἡ πάλη (ἀπὸ τίς δυὸ κατηγορίες τῆς ὁποίας ἡ ἐλεύθερη -ὄρθια πάλη- θεωρεῖται προτιμότερη) καὶ ὁ χορὸς μὲ πανοπλία ἐπειδὴ καὶ τὰ δυὸ προσφέρουν πολὺτιμη ἐκπαίδευση καὶ ἐμπειρία

15. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 796a κ. ἑξ.

16. *Αὐτόθι*, 796a κ. ἑξ.

στά ἀγόρια καὶ τὰ προετοιμάζουν γιὰ μία πιθανὴ πολεμικὴ ἀναμέτρηση.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα τοὺς ὑπόλοιπους κλάδους τῆς ἐκπαίδευσης δηλαδὴ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ὁ Πλάτων ἐκφράζει τὴν ἀμηχανία του ὅταν ἀναλογίζεται τὴν ἐλάχιστην πραγματικὰ γνώσιν ποὺ ἔχουν οἱ σύγχρονοί του Ἕλληνες πάνω στα ζητήματα αὐτὰ καὶ ἔτσι στὴν Μαγνησίαν προσπαθεῖ νὰ προφυλάξῃ τοὺς πολῖτες ἀπὸ τὸ νὰ κάνουν παρόμοιο λάθος¹⁷. Ἡ ἀστρονομία καταλαμβάνει λοιπὸν μία ἀξιοσημεῖωτη θέσιν ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ μαθήματα ἐξ αἰτίας τῆς ἀμεσῆς σχέσης τῆς πρὸς τὸ θεῖο καὶ πρὸς τὴν ἴδιαν τὴν οὐσίαν τοῦ σύμπαντος¹⁸. Στὸ μάθημα αὐτὸ εἶναι οὐσιῶδες νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ ὀρθοὶ ἀπόψεις, σχετικὰ μὲ πολλὰς λανθασμένους κρίσεις καὶ ιδέες ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ πλάνες ποὺ ὑφίστανται, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πλανῆτες καὶ τὶς κινήσεις τους. Ἡ ἀστρονομία, πέρα ἀπὸ τὴν χρησιμότητά της στὴν καθημερινὴ ζωὴ εἶναι, συμφώνως πρὸς τὸν Πλάτωνα στοὺς *Νόμους*, μιὰ προσπάθεια νὰ τοποθετηθεῖ ἡ θεολογία σὲ μιὰ βάση ἐπιστημονικὴ καὶ ἐξηγητέα· εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκαλέσουμε μιὰ ἀπόδειξιν τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, ἀσφαλῶς, ὄχι μόνον δὲν μπορεῖ νὰ ἀπουσιάζει ἀπὸ ἓνα τόσο λεπτομερὲς καὶ προσεκτικὰ ὁργανωμένο ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα ἀλλὰ, ὅπως βλέπουμε στὸ Βιβλίο XII, μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συμβουλίου μποροῦν νὰ γίνουν μόνον οἱ πολῖτες ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἰδιαίτερη μόρφωση καὶ ἐκπαίδευση ἐκτὸς τῶν ἄλλων στὴν ἀστρονομίαν καὶ τὰ μαθηματικὰ (ἐνὸς ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐννοεῖται) καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν κατανοήσει σαφῶς καὶ ἀπολύτως τὴν θεολογίαν τοῦ δέκατου Βιβλίου καὶ τὴν προτεραιότητα καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος τῆς ψυχῆς στὸν κόσμον.

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ὑπολοίπων πολιτῶν, παρ' ὅλο ποὺ πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ δὲν ἔλκονται τόσο ἀπὸ αὐτὰ οὔτε ἐπιδεικνύουν ἰδιαίτερες ἱκανότητες, πρέπει ὅλοι νὰ τὰ διδάσκονται καὶ νὰ ἐπιτυγχάνουν ἔτσι ἓνα ἐλάχιστο ποσοστὸ ἀπαραίτητης γνώσης τοῦ θέματος εἰς τρόπον ὥστε ἡ γενεὰ αὕτὴ νὰ ἀποφύγει νὰ κληροδοτήσῃ τὴν ἄγνοιά της καὶ στὶς ἐπόμενες.

Μὲ τὰ μαθήματα αὐτὰ, τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τῶν *Νόμων* ὁλοκληρώνεται. Ἐὰν ὅλες οἱ παράμετροι τοῦ προγράμματος αὐτοῦ ἀκολουθηθοῦν προσεκτικὰ καὶ ἄψογα ὥς τὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ στόχοι μας καὶ νὰ ἐπιτύ-

17. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 819d5-820e7.

18. *Αὐτόθι*, 819d5-820e7.

χουμε μία ζωή γεμάτη έσωτερική άρμονία και εύχαριστηση, μία ζωή ένάρετη και εύτυχισμένη για όλους, σύμφωνη προς τόν θεϊκό νόμο και τούς νόμους τής πολιτείας. Μὲ τήν κατάλληλη καθοδήγηση οί νέοι πολίτες ώριμάζοντας θά γίνουν αὐτο-έλεγχόμενοι και σωστά μορφωμένοι ἐνήλικες, απόλυτα ισορροπημένοι, θαρραλέοι, ἀληθινοί πολίτες μιᾶς ιδανικῆς ἀλλά συνάμα και ἐφικτῆς και πρακτικᾶ ἐφαρμοσίμης Δεύτερης Καλύτερης Πολιτείας. Ὁ στόχος τοῦ εκπαιδευτικοῦ προγράμματος τοῦ Πλάτωνα θά ἔχει τότε πλήρως ἐπιτευχθεῖ.

(γ) Παιδεία και Ἡδονή. Ἀνάλυση τῆς θεωρίας.

Στοὺς Νόμους ἀπὸ τὸ 643b και στίς γραμμές πού ἀκολουθοῦν πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ἀνδρεία συνίσταται στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἑλξης τῆς ἡδονῆς και ὅτι ὁ μόνος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ τὸ καταφέρουμε αὐτὸ εἶναι νὰ τὴν πλησιάσουμε (τὴν ἡδονή) νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουμε και, τελικῶς, νὰ τὴν ὑπερκεράσουμε. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μόνο μέσω τῆς ἀσκήσης (βλ. παιδεία) και μέσω τῆς σταδιακῆς ἐκθεσῆς μας σὲ ἐκεῖνες τὶς ἡδονές τὶς ὁποῖες θέλουμε νὰ μάθουμε νὰ ἀντιμετωπίζουμε. Για νὰ γίνει αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ πεισθεῖ για τὴν ἀνωτερότητα τῆς δικαιοσύνης και τοῦ νόμου μὲ τὴ χρήση τῆς ἡδονῆς και τοῦ πόνου ἀφοῦ ἡ ἀρετὴ γίνεται τώρα ἡ συμφωνία μεταξὺ λόγου και ἡδονῆς, πού ἀναπτύσσεται και κατορθώνεται μέσω τῆς Παιδείας¹⁹. Ὁ νόμος αποκτᾷ ἐδῶ ἀνθρωπολογικὴ χροιά και νοεῖται ὑπὸ βαθύτερη ψυχολογικὴ σημασία. Ἡ παιδεία καθίσταται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι (και κυρίως τὰ παιδιά) θά ὁδηγηθοῦν πρὸς τὸν ὀρθὸ τύπο λόγου, ἐκεῖνον πού ἀποκαλύπτεται μέσω τοῦ Νόμου και ἀποτελεῖ τὸν παράγοντα πού θά «ἐγκαθιδρύσει» τὸ νόμο αὐτὸν μέσα στὴν ψυχὴ και τὸ νοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τὴν μόνη τους ὁδὸ πρὸς τὴν εὐτυχία²⁰.

Στὸν Φίληβο, ὅπως και στοὺς Νόμους ἄλλωστε, ἡ ἡδονὴ (και κατ'

19. Για περισσότερες πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τὴ σπουδαιότητα τῆς ἀστρονομίας στοὺς Νόμους, βλ. Βιβλία Χ και ΧΙΙ. Ἐπίσης, τὰ ἀκόλουθα: L. BRISSON, *Lectures de Platon*, Paris, Vrin, Histoire de la Philosophie, 2000, σσ. 259-262· L. STRAUSS, *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago and London, The Univ. of Chicago Press, 1977, σσ. 184-185· P. KUCHARSKI, *La speculation platonicienne*, Paris, Publications de la Sorbonne, tome 1, 1971, σσ. 73-75, 79, 87· A.E. TAYLOR, *ἔνθ. ἄν.*, σσ. 447, 452, 498-500.

20. S. SCOLNICOV, Pleasure and responsibility in Plato's Laws, στὸν τόμο *Plato's Laws: From Theory into Practice*, Proceedings of the of the VI Symposium Platonicum, ed. By S. Scolnicov & L. Brisson, Sankt Augustin, Academia Verlag, 2003, σσ. 125-126.

ἐπέκτασιν καὶ ὁ πόνος) σχεδὸν ἀπομονώνεται γιὰ νὰ μελετηθεῖ *per se*, ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέσιν τῆς μὲ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ περίπου ἀνάγεται σὲ ὑπατο καὶ ἀπώτατο στόχο, κάτι ποὺ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐπιδιώκουν νὰ κατακτήσουν μὲ τὴ ζωὴ τοὺς ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ παιδεία εἶναι θέμα ὀρθῆς ἀναζήτησης καὶ ὀρθοῦ, τελικῶς, σχηματισμοῦ τῶν αἰσθημάτων τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου. Λόγω τῆς προϋούσης ἡλικίας ὥστόσο καὶ τῆς παρόδου χρόνου, ὑπάρχει ἕνας ἐκφυλισμὸς τῆς ἐντασης τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπενθύμισης καὶ τῆς διατήρησής της στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου²¹ μέσω τῆς παιδείας, ἔτσι οἱ Θεοὶ χάρισαν στοὺς ἀνθρώπους τὶς Μοῦσες γιὰ νὰ τοὺς τέρπουν καὶ ἐκείνες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Διόνυσο, μὲ τὶς ὠδές, τὶς ὁποῖες καὶ οἱ νέοι ἀλλὰ καὶ οἱ ὠριμώτεροι πολῖτες πρέπει ὀρθῶς νὰ μάθουν νὰ ἀπολαμβάνουν καὶ νὰ χαίρονται²².

Ἡ πρώτη ἐμπειρία ἐνὸς παιδιοῦ ποὺ γεννιέται εἶναι ἐκείνη τῆς πρώτης τοῦ ἐπαφῆς μὲ τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν πόνο. Ὁ στόχος τῆς παιδείας εἶναι νὰ τὸ μάθει νὰ νιώθει τὰ συναισθήματα αὐτὰ γιὰ τὰ σωστὰ πράγματα²³ καὶ δὲν ὑπάρχει καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ ἀποκτηθεῖ μία τέτοια γνώση παρὰ μέσω τοῦ χοροῦ καὶ τῶν τραγουδιῶν (μέσω τῆς ἐκπαίδευσης δηλαδὴ τῶν παιδιῶν στὸν τρόπο νὰ μετασχηματίζουν τὰ θεϊκὰ δῶρα τῆς μουσικῆς ἀντίληψης καὶ τῆς κίνησης σὲ πραγματικὴ ὄρχηση καὶ μελωδία, χρησιμοποιώντας φυσικὰ καὶ τὰ ἄλλα δῶρα τῶν θεῶν τὸν Λόγο καὶ τὸν Νοῦ.

Ἔτσι, ἡ ἡδονὴ καθίσταται σημαντικὸ μέρος τῆς ἀνθρώπινης παιδείας καὶ ἐργαλεῖο στὰ χέρια τοῦ δάσκαλου καὶ τοῦ νομοθέτη, δίνοντάς τους τὴ δυνατότητα νὰ καθοδηγοῦν τοὺς πολῖτες ὀρθῶς πρὸς τὴν ἀρετὴ, δηλαδὴ πρὸς τὴν εὐδαιμονία. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὁ νομοθέτης δὲν πρέπει νὰ παρέχει πλήρη ἐλευθερία στοὺς ποιητὲς καὶ τοὺς μουσικοὺς ὥστε νὰ ἐπιδεικνύουν ἀνεξέλεγκτη νεωτεριστικὴ διάθεση ἀφοῦ αὐτὴ δύναται νὰ ἀποβεῖ ἐπιζήμια καὶ καταστροφικὴ γιὰ τὸ ἥθος τῶν πολιτῶν. Ὁ δίκαιος βίος στὸν ὁποῖο κανεῖς μέσω τῆς σωστῆς χρήσης τῆς μουσικῆς, τῆς ποίησης καὶ τῆς ὄρχησης παραμένει κατὰ τὸ δυνατόν ἀσφαλῆς, δηλαδὴ μακρὰν τῆς ἀδικοπραξίας, εἶναι καὶ ὁ πιὸ εὐχάριστος. Ἡ μουσικὴ ἀποκαθιστᾷ τὴν ἁρμονία στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ ὁ χορὸς προσφέρει αὐτοέλεγχον καὶ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ εὐχαρίστηση. Μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σὲ αὐτὰ τὰ μυσταγωγικὰ δρώμενα ἕνας ἐξαιρετικὸς ἀνθρώπινος μόχθος ἔχει εὐοδωθεῖ: ἡ ἀναζήτησις τοῦ Ὑπέρτατου Ἀγα-

21. Yvon BRÈS, *ἐνθ. ἀν.*, σσ. 125-126.

22. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 635c7-d6.

23. *Αὐτόθι*, 659d-e.

θοῦ. Καὶ γιὰ τοὺς πρεσβύτερους, οἱ ὅποιοι πιθανῶς δὲν ἔχουν δυνατὴ μέσα τοὺς τὴν ἐπιθυμία νὰ συμμετέχουν στὰ δρώμενα ὅπως ἄλλοτε, λίγο κρασί μπορεῖ νὰ τοὺς δημιουργήσει τὴ διάθεση νὰ συμπεριφερθοῦν σὰν νὰ ἦταν ξανὰ νέοι.

Πάντως, ὁ νομοθέτης δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονήσει ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοὺς ὁποίους ἐπιθυμεῖ νὰ «προσελκύσει» στὸν δίκαιο (καὶ πιὸ εὐχάριστο, συμφώνως πρὸς τὸν Πλάτωνα) βίο, εἶναι ἄνθρωποι καὶ ὄχι θεοὶ καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτό, θὰ πρέπει νὰ τοὺς πείσει ὅτι ὁ δίκαιος βίος θὰ εἶναι πράγματι ὁ πλέον εὐχάριστος, ἀφοῦ, ἀπὸ τὴ φύση του, ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι εὐχάριστο γι' αὐτὸν καὶ ἀποφεύγει ὅ,τι τὸν δυσαραεστεῖ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ὁ Πλάτων ἐπιθυμεῖ νὰ καταδείξει²⁴ εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ σὲ ἓναν ἄνθρωπο ποὺ ἐπιθυμεῖ ἓνα γεμάτο ἡδονὴ βίο ὁ ἠθικὸς τρόπος τοῦ ζῆν εἶναι πολὺ πιὸ εὐχάριστος ἀπὸ ὅποιον-δήποτε ἄλλον ἀρκεῖ οἱ νόμοι ποὺ ἀκολουθοῦνται νὰ εἶναι ὀρθὰ καὶ προσεκτικὰ σχεδιασμένοι ἀλλὰ καὶ ἐκτελεσμένοι. Αὐτοὶ οἱ νόμοι λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τους τὸ γεγονὸς ὅτι γενικὰ οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν τὴν παρουσία τῆς ἡδονῆς στὴ ζωὴ τους καὶ τὴν ἀπουσία τοῦ πόνου (λύπης) ἐνῶ μία οὐδέτερη κατάσταση δὲν εἶναι ἐπιθυμητὴ ἀλλὰ ὅπωςδήποτε εἶναι πάντα προτιμητέα ἀπὸ τὸν πόνο.

Δὲν εἶναι στὸ σκοπὸ τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ ἡ ἀνάλυση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου στοὺς *Νόμους*²⁵, ἀλλὰ ἡ διάκριση τῆς θέσης τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ σημαντικοῦ τῆς ρόλου στοὺς παιδευτικοὺς σκοποὺς τοῦ Πλάτωνα. Γενικὰ μιλώντας, πάντως, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Πλάτων, πραγματοποιώντας μία σημαντικὴ στροφή στὴν ψυχολογία καὶ τὴ θεωρία τῶν ἀνθρώπινων κινήτρων²⁶, ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ πόνος καθορίζουν τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς μας καὶ τὴν ἀπόφασή μας νὰ ἐπιλέξουμε ἢ ὄχι τὴ υἱοθέτηση ὀρισμένων κανόνων. Εἶναι ἓνα εἶδος αἰτιακοῦ ἡδονισμοῦ²⁷ κατὰ τὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ ἄνθρωποι προτιμοῦν τὶς ἡδονὲς ἀπὸ τοὺς πόνους ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθός τους (συχνότητα, ἔνταση, ἔκταση καὶ τὰ

24. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 653a.

25. *Αὐτόθι*, 732e-734e3.

26. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ στοὺς *Νόμους* ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ὑστεροὺς διαλόγους βλ. F.C. WHITE, *Plato's Last Words on Pleasure*, *Classical Quarterly*, 51.2, 2001, σσ. 469 κ. ἑξ.

27. A. LAKS, *The Laws*, *Greek and Roman Political Thought*, ed. Chr. Rowe-M. Schofield, *The Cambridge History of Philosophy*, Cambridge University Press, 2000, Chapter 12, σσ. 275-278; D. FREDE, *Plato's Ethics: An overview*, ἠλεκτρονικὰ στὴν *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, © 2004, κέφ. 5, *The Late Dialogues*, σσ. 10-11.

αντίθετά τους). Εάν κάποιος επιλέξει οτιδήποτε διαφορετικό από την κυριαρχία της ήδονης επί του πόνου, τὸ πράττει ἀπὸ ἄγνοια καὶ ἔλλειψη²⁸ ἐμπειρίας.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ παιδεία ἐμπλέκεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ οὐσιαστικά στὴν ἀνθρώπινη ἀναζήτηση ἐνὸς εὐδαίμονος βίου. Ἡ λέξη ἄγνοια σαφῶς καταδεικνύει ὅτι ἡ ἔλλειψη κατάλληλης παιδείας δύναται νὰ προκαλέσει τραγικά λάθη στὶς διὰ βίου ἐπιλογές ἐνὸς ἀνθρώπου καὶ κατ' ἐπέκτασιν νὰ τοῦ κοστίζει τὴν εὐτυχία καὶ νὰ τοῦ διαμορφώσει μιὰ ζωὴ, ἂν ὄχι στερημένη ἀπὸ κάθε ἡδονή, πάντως χωρὶς τὶς κατάλληλες γιὰ τὸν ἴδιο εὐχαριστήσεις, δηλαδή μιὰ ζωὴ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πόνου. Ἔτσι, προκειμένου νὰ κάνει κάποιος «σοφές» ἐπιλογές γιὰ μιὰ εὐτυχισμένη ζωὴ (σύμφωνη πρὸς τὸ δίκαιο καὶ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας), ἡ παιδεία εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητη.

Ἄς μὴν προσφέρουμε λοιπὸν εὐήκοα ὦτα σὲ ὅσους διαμαρτύρονται ἐντόνως ἐναντίον τῶν δικαίων νομοθετῶν, ὅτι αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐλέγχουν τὶς «ἰδιωτικὲς ὑποθέσεις»²⁹ ἀφοῦ μιὰ «πολιτισμένη» ζωὴ εἶναι δυνατὴ μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐλέγχει τὰ τρία πλέον ἔντονα ἐνστικτὰ του: τῆς πείνας, τῆς δίψας καὶ τῆς σεξουαλικῆς ἐπιθυμίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ παιδεία τοῦ Νομοθέτη-Δικαστῆ εἶναι μείζονος σημασίας, στὸ βαθμὸ πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες ἐνῶ σημαντικὴ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ παιδεία τῶν πολιτῶν στὸ βαθμὸ πού τοὺς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἀκολουθήσουν τοὺς ὀρθοὺς νόμους καὶ νὰ ζήσουν δίκαια, καὶ ἄρα εὐτυχισμένα, σὲ μιὰ εὐνομούμενη πολιτεία, οἱ νόμοι τῆς ὁποίας θὰ τοὺς παρέχουν ἀσφάλεια καὶ εὐημερία.

(δ) Ἡδονὴ καὶ Ἐκπαίδευση. Ἐφαρμογὴ τῆς Θεωρίας στὴν Πράξη.

Τὰ τρία στοιχεῖα τῆς ἐκπαίδευσης πού ἐφαρμόζουν τὴ θεωρία γιὰ τὴν πλατωνικὴ ἡδονὴ ὅπως εἶδαμε καὶ ἀνωτέρω εἶναι ὁ χορὸς, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίηση. Ὁ Πλάτων κάνει ἀναφορὰ σὲ μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση ὅσον ἀφορᾷ τὴ διδασκαλία τοῦ χοροῦ γιὰ τὰ ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια καὶ αὐτὸ προκαλεῖ ἐντύπωση ἀφοῦ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ μόνη οὐσιαστικὴ καὶ ἀναίτια ἐκ πρώτης ὄψεως διαφορὰ πού ἀναγνωρίζει στὸ ἐκπαιδευτικὸ του πρόγραμμα ὅσον ἀφορᾷ τὰ δύο φύλα. Ἴσως εἶναι θέμα διαφορετικῶν δεξιοτήτων σὲ ζητήματα σωματικῆς κίνησης ἢ μιὰ

28. Βλ. A. MOORE, Hedonism, ἠλεκτρονικά στὴν *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, © 2004 A. Moore, σσ. 1-3.

29. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 733d.

ακόμα σοβαρή κριτική ματιά στην παιδική ψυχολογία ή όποια διαφέρει μεταξύ αγοριών και κοριτσιών (παρ' όλο που ο ίδιος ο Πλάτων δέν δίνει, αυτή τή φορά, καμιά ἐξήγηση γιά τόν διαχωρισμό αυτό). Ίσως, όπως τὸ τοποθετεῖ ὁ J. Cleary³⁰, δέν χρειάζεται νὰ ἀποδώσουμε καμιά ἰδιαίτερη σημασία σὲ αὐτὴ τὴν «ἀνωμαλία» ἀφοῦ ὁ Πλάτων ἐπιθυμεῖ ἀπλῶς νὰ ἀπομακρύνει τὸ κωμικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ὁργάνωση τῶν νεαρῶν πολιτῶν.

Τὸ ὅλο πρόγραμμα τῆς ἐκπαίδευσης πρέπει νὰ ξεκινήσει ἀμέσως μόλις τὸ παιδί δείξει τὰ πρῶτα σημάδια ἀντίληψης τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς μελωδίας. Ὅλοι οἱ πολῖτες τῆς κοινότητος πρέπει νὰ συμμετέχουν στὴ λατρεία αὐτὴ τῶν Μουσῶν καὶ ὅπως εἶδαμε οἱ μεγαλύτεροι ἀπὸ αὐτοὺς μποροῦν νὰ κάνουν χρῆση τοῦ οἴνου προκειμένου νὰ ξαναβροῦν τὸ ἀστραφτερὸ ἐκεῖνο πνεῦμα ποὺ εἶχαν νεώτεροι καὶ νὰ συμμετέχουν στὸ ὅλο γεγονὸς μὲ τὴν πρέπουσα διάθεση. Ἀλλωστε ἐκεῖνοι εἶναι ποὺ ἔχουν ἀναλάβει μὲ τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς τῆς κατάλληλης «ἐπίσημης ἀνθολογίας» μουσικῆς καὶ ἀσμάτων γιὰ τοὺς νέους καὶ ὁ Πλάτων πιστεύει ὅτι ὁποῖος εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ ἓνα τέτοιο ἔργο ὄντας στὴν κατάλληλη διάθεση καὶ διαθέτοντας τὴν κατάλληλη ἐμπειρία ἔχει πολὺ μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ λάβει ἀφ' ἐνὸς τὴν πλέον ὀρθὴ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν πλέον εὐχάριστη ἀπόφαση γιὰ τοὺς νέους ὥστε οἱ ἐπιλογές καὶ νὰ εἶναι ὀρθές ἀλλὰ καὶ εὐχάριστες γι' αὐτούς.

Τὴν ψυχὴ διακρίνει προτεραιότητα ἔναντι τοῦ σώματος, κι ἔτσι τὸ δεύτερο στοιχεῖο ἡδονῆς τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ μουσικὴ, εἶναι σημαντικότερη ἀπὸ τὸν χορὸ ποὺ κυρίως καλλιεργεῖ τὸ σῶμα. Καθὼς μάλιστα ἡ μουσικὴ εἶναι ἔκφραση συμπαντικῆς ἁρμονίας ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ ὀρισμένα στοιχεῖα μίμησης καὶ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται στοὺς ἰδίους νόμους μὲ ἐκείνους στοὺς ὁποίους ὑπακούει τὸ σύμπαν³¹ ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία τὸ μοντέλο (καλὸ ἢ κακό) ποὺ θὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο μίμησης ἀπὸ τὰ παιδιά. Ἀλλωστε ἡ μουσικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ ὀρισμένους κανόνες ποὺ ἐφαρμόζονται γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ ἄλλα εἶδη³², ἀποτελεσματικότερη στὴν ἐπίτευξη πολλαπλῶν ἐκπαιδευτικῶν στόχων καί, τελικῶς, πιὸ εὐχάριστη. Ἀκόμη, ἡ ὀρθὴ ἐπιλογὴ καὶ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ὁργάνωσης, τῶν

30. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 780d-781d.

31. J. CLEARY, *ἐνθ. ἀν.*, σ. 168: «Perhaps we should not attach any importance to the anomaly, since the Athenian Stranger is mainly interested in excluding from the education of the young citizens the dubious kind of dancing associated with comedy».

32. Περισσότερα σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα στὸ I. SVITZOU, *Necessity in Plato's Republic X and Laws X*, *Hasard et Necessité dans la philosophie grecque*, Centre de Recherche sur la Philosophie Grecque, Athènes, Académie d'Athènes, 2005, σσ. 72-74.

μουσικῶν ἔργων καὶ τῶν παιχιδιῶν ἀπομακρύνει τὸν κίνδυνο προσβολῆς τοῦ Θείου, πράγμα ποὺ εἶναι πιθανὸ νὰ συμβεῖ μὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς τραγικῆς ποίησης, καὶ χαίρει τῆς προστασίας τῶν θεῶν³³. Ἐπὶ πλέον ἀποτελεῖ καὶ τὸν καταλληλότερο τρόπο διαχείρισης τοῦ ἐλεύθερου χρόνου μας. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐργασία τῶν δούλων δύναται νὰ προμηθεύει τοὺς πολῖτες μὲ τὰ βασικὰ ἀγαθὰ, τὸ κυριότερο μέλημα τῶν δεύτερων εἶναι νὰ ζοῦν ἐνάρετα, μὲ πειθαρχία καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλης, βίους τῶν ὁποίων ὁ ἐλεύθερος χρόνος θὰ εἶναι ἀφοσιωμένος στὴν ἠθικὴ τους τελειοποίηση μέσα ἀπὸ ἐνάρετες πράξεις³⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὴν ποίηση, τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο στοιχεῖο ἐκπαίδευσης ἄμεσα συσχετιζόμενο πρὸς τὴν ἡδονή, ὁ κύριος στόχος τοῦ νομοθέτη θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ σύνταξη μιᾶς εἰδικῆς ποιητικῆς ἀνθολογίας, κατάλληλης γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐκεῖνοι, ἔργο τῶν ὁποίων εἶναι ἡ σύνταξη μιᾶς τέτοιας ἀνθολογίας, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄνω τῶν 50 χρόνων καὶ νὰ χαίρουν εὐρύτατης ἐκτίμησης καὶ ἀποδοχῆς γιὰ τὶς αἰσθητικὲς τους προτιμήσεις ὥστε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι θὰ ἐπιλέξουν τὸ κάλλιστο γιὰ τοὺς νεαροὺς πολῖτες.

Ὅλα τὰ παιδιά θὰ πρέπει νὰ γνωρίζουν τουλάχιστον ἀνάγνωση καὶ χόρδισμα λύρας ἀλλὰ ἐὰν οἱ δάσκαλοι ἀντιληφθοῦν ὅτι κάποιον παιδί δὲν εἶναι προικισμένο δὲν θὰ πρέπει νὰ τὸ πιέζουν ὑπέρμετρα γιὰ κανένα λόγο, ἀπὸ φόβο ὅτι τὸ παιδί θὰ σταματήσει πιά νὰ χαίρεται μὲ τὴ μάθηση καὶ θὰ ἀρχίσει νὰ νιώθει ἀπέχθεια ἢ καὶ φόβο³⁵. Αὕτη εἶναι μία ἀκόμη πρόταση ἄξια παρατήρησης ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐμβάθυνση στὴν πλατωνικὴ ψυχολογία καὶ τὴν ἐμπειρία του ποὺ εἶναι προφανῆς στοὺς Νόμους καὶ ἔχει κατακτηθεῖ μεταξὺ ἄλλων καὶ μὲ τὴν ὠριμότητα τῆς ἡλικίας.

Ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ ικανοποιήσῃ τὴ λαχτάρα τῶν πολιτῶν του γιὰ ἡδονὴ καὶ εὐτυχία γνωρίζοντας ὅτι σὲ ἀντίθετη περίπτωση ἴσως νὰ μὴν γίνουν ἔτσι ὅπως τοὺς ὄνειρεύτηκε γιὰ χάρη τῆς πολιτείας του.

(ε) Συμπέρασμα.

Τὸ ζήτημα τῆς παιδείας ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Πλάτωνα στοὺς Νόμους ἓνα μεῖζον θέμα, ἴσως μάλιστα τὸ σπουδαιότερο. Σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι

33. E. MOUTSOPOULOS, *La musique dans l'œuvre de Platon*, Paris, P.U.F., 1959, σσ. 347 κ. ἑξ.

34. ΠΛΑΤ., *Νόμοι*, 644e-654b.

35. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ προσέξει κανεὶς τὸ παράδειγμα ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ Πλάτων: Οἱ Αἰγύπτιοι, γιὰ μία ἀκόμη φορά, ἀποτελοῦν τὸ πρότυπο τοῦ ὀρθοῦ τρόπου ἐκπαίδευσης (819b1-d3).

νά βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους νά ἀποφασίσουν τί θὰ δεχθοῦν καὶ τί θὰ ἀπορρίψουν ἀπὸ ὅσα ἀγαποῦν ἢ ἀπεχθάνονται. Εἶναι ὁ μόνος ἐνδε-
δειγμένος τρόπος γιὰ νά κατανοήσουμε τὰ συναισθήματά μας, νά
διακρίνουμε μεταξὺ ἡδονῆς καὶ πόνου, νά μάθουμε νά ἐλέγχουμε τὶς
ἀντίστοιχες καταστάσεις καὶ νά τὶς ἀντιμετωπίζουμε μὲ σύνεση καὶ
γενναιότητα. Ἡ Ἐκπαίδευση στοὺς *Νόμους* εἶναι τὸ διεξοδικὰ ἀναλυ-
τικὸ πρόγραμμα μαθημάτων καὶ ἐξάσκησης, συστηματοποιημένο καθ'
ὀλοκληρίαν καὶ ὁργανωμένο καὶ στὴν πιὸ μικρὴ τεχνικὴ λεπτομέρεια
τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς του, εἶναι τὸ μονοπάτι ποὺ θὰ ὀδηγήσει τοὺς
πολίτες σὲ μία εὐτυχισμένη, εὐδαίμονα ζωὴ. Γιὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ὁ
τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο καταδεικνύει τὴν βαθύτερή του ἀντίληψη καὶ γνώ-
ση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, εἶναι ἡ δεύτερη καὶ καλύτερη ματιὰ του στὴ
δυνατότητα τῶν ἀνθρώπων νά ζήσουν ἁρμονικὰ μέσα στὸ σύμπαν,
κοντὰ στοὺς Θεούς, συμφώνως πρὸς τὸ Νόμο καὶ χάριν αὐτῶν ὅλων (ἢ
καὶ παρ' ὅλα αὐτά) μὲ εὐτυχία. Ἡ Παιδεία ἀποτελεῖ τὸ μέσον τοῦς καὶ
ἡ Ἡδονὴ τὸν σκοπὸ τοῦς.

Εἰρήνη ΣΒΙΤΖΟΥ
(Ἀθῆναι)

EDUCATION AND PLEASURE IN PLATO'S LAWS

S u m m a r y

There is no doubt that education is a major issue for Plato, especially in the *Laws*; perhaps the most important one. The aim of education is to make people decide what to keep and what to avoid from what they love or detest. It is the only approved way of understanding our own feelings, of distinguishing between pleasure and pain and of learning how to control relevant situations and be brave in facing them. Education in the *Laws* is the explicit program of lessons and trainings, totally systemized and organized to its last details in its practical applications, the path that will guide citizens to a pleasant, eudaemonic life. For Plato, it is the way to show his deeper understanding of human nature, it is his second and best look into the possibility of people living in harmony with the universe, near Gods, according to the Law, in virtue and because (or despite) of all that, in happiness. Education is their means and pleasure is their aim.

I. SVITZOU

